

LUCRETIUS CARUS.

— Második közlemény. —

IV.

Epikuros tanának mélyre ható ismertetését adja Guyau. E mű felhasználja az összes meglevő forrásokat, még a Volumina Herculaniensia-t is belevéve. A Vezuv által elhorított és a múlt évszázadban felfedezett és kiásott Herculanium romjai közt talált Philodemos töredékeinek is felhasználásával írta meg Guyau kiválóan becses könyvét. Rómára Epikuros nagy hatással volt. Az első philosoph írók epikureisták voltak: Amafinius, Rabirius és Catius. Lucretius korában tehát az újság ingerével és a közhangulat csábjával bírt e tan. Hogy mennyire becsülték a rómaiak, bizonyítja az, hogy még Marcus Aurelius is tanszéket állít e tan hirdetésére. Rómában a Kr. e. és Kr. u. első évszázak a stoicismus és epicureismus közti heves tusák közt folytak le. És jellemző, hogy az udvari körök, az előkelők világnézete az Epikuroséhoz hajolt, az oppositíót a stoikusok alkották, mint azt Martha a Caesarok alatti oppositíóról írott tanulmányában kimutatja.

A mai utilismus forrása Epikuros. «Mután Epikuros — mondja Guyau — évszázakat átél, a kérdés ismételtén fölvetetik visszhangot költve visszhang után a legnagyobb szellemeknél és napjainkig eljutva feleletet kíván.»

És mik e kérdések? Erkölcös vagy ösztön vezérel? Erény-e vagy a gyönyör? Epikuros kiindulási pontján szakított Platóval és Aristotelel. Ugyanis ezek az igazat keresték, hogy levonhassák belőle a jót, Epikuros a jót keresi, mielőtt az igazat kutatná.

O apertam et simplicem et directam viam! «Óh be nyílt, milyen egyszerű s egyenes út!» kiált föl Cicero gúnyosan. (De fin. I. 18.) Epikuros már abban is eltért elődeitől, hogy egyszerű, a józan ész által felfogható nyelven adta elő nézeteit. Az élet czélja az első és főkérdés. Ezért ír περί τέλους, mire Chrysippos περί τελῶν-nal felel.

Így lett az ethikai vizsgálatok súlya a célra vetve; mint Cicero is «de finibus honorum et malorum» ír.

És mi e cél? ἡδονή. Erre maga a természet utal. «Ea (natura) quid percipit aut quid indicat quo aut petat aut fugiat aliquid, praeter voluptatem et dolorem? (Cic. de fin. I. IX. 30.) «Mert ő (a természet) mire tanít, vagy mit hirdet, mire törekszik, vagy mitől menekszik inkább a gyönyörön és fájdalman kívül?»

A tudás alapja az érzéklés. καὶ γὰρ ἐπίνοιαί πᾶσαι ἀπὸ τῶν αἰσθησεων γεγόνασιν — «mert minden fogalmunk az érzéklésből született». A mi a stoikus bölcsészethen oly fontos szerepet játszik, a πρόληψις, náluk nem a fogalom, náluk a képzetek emléke: Diog. Laért. μνήμη τοῦ καλλάκις ἔξωθεν φανέντος: «a gyakori külbenyomásnak emléke». Az αἴσθησις az alap. Erre kimondják: αἴσθησιν δεῖ ἔχειν καὶ σάρκινον εἶναι καὶ φανεῖται ἡδονὴ ἀγαθόν:¹ «mert érzéklésnek testinek kell lenni a gyönyörnek, mely az egyedüli jó». Épp azért a gyönyör ἀρχὴ καὶ τέλος τοῦ μακαρίως ζῆν: «kezdetek és célja a boldog életnek» és ὡς κανόνι τῷ πάθει πᾶν ἀγαθόν

¹ Plutarkh. adv. Colotem. 1122 a.

κρίνομεν: ¹ «mert a szenvedés az a zsinórmérték, a mely után ítéljük meg a jót.»

Egyetemes eszmékre nézve Epikuros így nyilatkozik: ² τιμητέον τὸ καλὸν καὶ τὰς ἀρετὰς καὶ τοιαυτὸτροπα, ἐὰν ἡδονῆν παρασκευάζῃ, ἐὰν δὲ μὴ παρασκευάζῃ, χαίρειν ἑατέον, — «a szépet és az erényeket s az eféle dolgokat becsülnünk kell, ha gyönyört szereznek, ha pedig nem szereznek, akkor ne törődjünk velök».

De azért nem marad a pusztá gyönyörnél. Állandósítja a φρόνησις által. Nem hedonista; mint Aristippos — a μακαριότης-ra törekszik és első eszköz erre: a bölcelet. Gyönyörűen inti Menoikeust, hozzá intézett levelében: μήτε νέος τις ὦν μελλέτω φιλοσοφεῖν, μήτε γέρων ὑπάρχων κοπιᾷτω φιλοσοφεῖν. — «Az ifjú se késsék bölcselkedni, az öreg se fáradjon ki a bölcselkedésben». (Diog. Laërt. X. 122.)

De mint az orvosi tudományhoz az egészségért fordulunk, a bölcelet is csak az élet gyönyörének eszköze. Míg Sokrates előtt az értelem az istenség részese, Epikuros szerint: «detractis de homine sensibus nihil reliqui est». (De fin. I., IX. 30.) — «ha az emberből az érzékeket kiveszszük, mi sem marad hátra».

Metrodorus határozottan formulázza a epicureismus vég-czélját: περὶ γαστέρα ὁ κατὰ φύσιν βαδίζων λόγος τὴν ἄπασαν ἔχει σπουδὴν, — «a természetbölcselők szerinti okoskodás minden igyekezetét voltaképen a gyomorban összpontosítja». Ezért adja Horatius Catius szájába az Epikuros bölcseségeképen egy inyencz étrendjét. (Sermonum lib. II. 4.)

De épp itt van a fordulópont: Epikur exoterikus (hogyan ad normam Pythagoreorum szóljak) tanítványai e külső élvezetnél megállottak. Epikuros határozottan tanította, hogy a

¹ Diog. L. X. 128., 129.

² Athenaeus XII. 67.

boldogság a gyönyörtől különbözik. A *ἡδονή* a perczyi gyönyör, a *μακαριότης* a részleges gyönyörök összege. A mult és jövő mozzanatának fölvételével megteremté Epikuros az utilismus elvét. Míg Aristippos szerint a kellemesnek nincsenek fokai, Epikuros szerint vannak gyönyörök, melyeket fájdalom követ. Epikuros azt tanítá, hogy az ilyeneken túlteszszük magunkat. Cicero (De fin. I., XIV. 47. 48.) szellemesen fejezi ki e gondolatot: qui suum indicium retinent, ne voluptate quidem victi faciunt, quod sentiunt, non esse faciendum, ii voluptatem maximam adipiscuntur praetermittenda voluptate, — «A kik helyes ítéletüket megtartják, még a gyönyör által sem bíratnak rá, hogy olyasmit tegyenek, mit nem kell tenniök; az ilyenek a legnagyobb gyönyört érik el épp a gyönyör mellőzésével».

Sőt odáig megy Epikuros, hogy tanítja: *χρόματα τῶ μὲν ἀγαθῷ κατά τινας χρόνους ὡς κακῷ, τῷ δὲ κακῷ τοῦτο πάλιν ὡς ἀγαθῷ*, — «olykor-olykor a jót rossznak tekintjük és megfordítva a rosszat jónak»; mert az értelem dolga: a *συμπερόντων καὶ ἀσυμπερόντων βλάβης*, — «mérlegelni a hasznost és kározt».

A bölcsesség célja a dolgokat úgy rendezni, hogy az élet boldogsága éressék el. Csak a vágyak közt kell különbséget tenni. A természeti vágyak csekély munkával kielégíthetők. Stob. serm. XVIII., 30. és Clem. Alex. Strom. III. p. 415. fordul elő Epikuros felől a röpszó: adjatok Epikuros-nak árpakenyeret és egy korsó vizet, — *καὶ τῷ Διὶ ὑπὲρ τῆς εἰδαμονίας διαγωνίζεσθαι*, — «és Zeussal sem cserél boldogság tekintetében».

Pedig a természeti vágy könnyen kielégíthető (*εὐπόριστος*), a *παρὰ κεντὴν δόξαν* (a hiú vélemény szerinti vágy) *εἰς ἄπειρον ἐκπιπτει* (a végtelenbe vész el), mit Guyau így fordít: s'évanouit dans l'infini.

Sokrates Aristippost hasonlítá a Danaidákhoz, kik hiában

akarják megtölteni a feneketlen hordót, a gyönyör kielégíthetetlen voltát jellemezvén ekképen. Epikuros Guyau elmés megjegyzése szerint a hordót «met à sec.» (kiszáritja). — Aristippostól abban is eltér, hogy a fájdalom és gyönyör közt középállapotot vem vesz föl, mert a középállapot az *ἀταραξία* maga a főgyönyör: τέλος εἶναι μήτε ἀλγεῖν κατὰ σῶμα, μήτε παράττεσθαι κατὰ ψυχὴν, — «cél, sem nem szenvedni testileg, sem meg nem zavartatni lelkileg». Diog. Laërtiusnál X. 136. olvasható: ἡ μὲν γὰρ ἀταραξία καὶ ἀπονία καταστηματαίαι εἰσιν ἴδιοναι, ἡ δὲ χαρὰ καὶ εὐφροσύνη κατὰ κίνησιν ἐνεργεῖα βλέπονται, — «mert a szenttelenség és a fájdalomtól ment állapot a lényegalkotó gyönyörök, a kedv és a vidámság változékonyak és a hatályosság tekintetében fokozatosak».

Guyau határozottan szembeszáll azokkal, kik Epikuros tana szerint csak tagadólagos gyönyört fogadnak el. Nem! A lelki élvezet felette áll a testinek, mert a jelen élvezetéhez csatolja a múlt élvezetét az emlékezet útján, és anticipálja a jövő élvezetet a képzelem útján. Cicero ezt a «De fin.» I. 17., 55-ben: permagna accessio-nak tekinti.

Az ataraxia főszköze a tudás. A physika adja meg az ataraxiát és biztos hitet. A természet tüneményeinek megértése megment a babonától, melyről Cicero is azt mondja (De fin. I. 60.): «qua qui est imbutus, quietus esse nunquam potest. Ezért beszél Lucretius a vallás szoros lánczairól. E lánczokat érezte Epikuros fiatal korában, midőn anyjával, ki javas-asszony volt, körüljárt és olvasta neki a lustralis formulákat; Seneca szerint¹ Epikuros mondá: τῇ φιλοσοφίᾳ δουλεύειν ἐλευθερία ἐστίν, — «a philosophiának szolgálni — szabadság».

A természet ismerete útján megszabadulni a félelmektől és aggodalmaktól adja meg az ataraxiát.

¹ Epist. VIII.

A tömeg vallását a kegyelet egy nemével fogta fel; ő mondá, hogy: ἀσεβής οὐχ' ὁ τοῦς τῶν πολλῶν θεοῦς ἀναιρῶν, ἀλλ' ὁ τὰς τῶν πολλῶν δόξας θεοῖς προσάπτων,¹ — «Nem az az istentagadó, a ki a tömeg isteneit nem hiszi (megsemmisíti), hanem a ki a tömeg felfogását az istenekre alkalmazza».

A természet a maga megismertetésére csalhatatlan eszközt adott kezünkbe az érzékekben, melyek igazságra vezetnek. Plutarkhos szerint:² Ἐπικουρος πᾶσαν αἴσθησιν καὶ πᾶσαν φαντασίαν ἀληθῆ. τῶν δὲ δοξῶν τὰς μὲν ἀληθεῖς τὰς δὲ ψευδεῖς, — «Epikuros minden érzéklést és minden képzetet való igaznak mond; de a fogalmakról azt állítja, hogy némelyek igazak, némelyek tévesek».

Lucretius szóról szóra e véleményen van (IV. 476.):

invenies primis ab sensibus esse creatam
notitiam veri, neque sensus posse refelli.³

«Látni fogod, hogy az érzékek szülték a valónak
Első ismeretét, s hogy czáfolhatlan az érzék.»

Így lett Epikuros ura a természeti tünemények ismeretének, így tiporta el Lucretius emphatikus kifejezése szerint a religiót.

Epikuros bölcsészetének lelke: a szabadság. Valamint a természeti tünemények ismerete alapján fel akarta szabadítani a lelket a babona és vallás nyomása alól; tovább ment és a szabadságot átvitte a természetbe. Nem akarta úgy felszabadítani az embert az istenek uralma alól, hogy nagyobb szolgaságra: a végzet szolgaságára juttassa, melyet ἀπαρρατ-

¹ Diogenes Laërtius X. 12., 3.

² De placitis philosophorum 4., 9.

³ A latin szöveg és a sorok száma Bernays Jakab kiadása szerint (Lipcse, 1890. Teubner) a magyar fordítás Fábián Gábor szerint van idézve. . .
A kiadó.

τῆτος-nak (Horatiusnál; irreluctabile fatum) tartott. (Diog. Laërt. X. 134.)

Lucretius eltalálja mesterének gondolatát, midőn így szól:

principium quoddam, quod fati foedera rumpat,
 ex infinito ne causam causa sequatur,
 libera per terras unde haec animantibus exstat,
 unde est, haec, inquam, fatis avolsa potestas,
 per quam progredimur quo ducit quemque voluntas,
 declinamus item motus nec tempore certo
 nec regione loci certa, sed ubi ipsa tulit mens? ¹

«Oly mozgást, mi a végzetnek megszegje parancsát,
 Hogy ne következék ok az okra örökkön örökké:
 Honnan eredne a lelkes lények ama szabad és a
 Végzettől menten működő akaratjok e földön,
 Mely által kiki, a hova tetszik, kénye szerint megy,
 S mely által mozgást váltunk, nem rendes időben,
 Sem bizonyos tájon, hanem a mint ötlük eszünkbe?»

E ponton rendkívül nagy távolság, mondhatni szakadás van Demokritos és tanítványa: Epikuros közt. Mig az atom-tant átvette, a világ magyarázatát az atomra, mint utolsó elpusztíthatatlan, oszthatatlan, örök elemre vitte vissza, mint Demokritos: addig a πλῆγῆ és πάλμός végzetes láncolata, melylyé vált Demokritosnak a világ, nem elégitette ki.

Demokritos szerint: πάντα κατ' ἀναγκὴν γίγνεσθαι, ² — «minden szükségképen jön létre». Epikuros az elemeket belső elhajlási képességgel, ellenállással ruházta föl. Lucretius éles elmével fogja föl mestere célzatát.

¹ De rerum nat. II. 254. és köv. l.

² Diog. Laërt. IX. 45.

Ugyanis így szól (II. 288.):

pondus enim prohibet ne plagis omnia fiant
externa, quasi vi: . . .

«A súly ugyan nem hágy mindent történni lökéstől
És külerő által: . . .»

Ha visszahatás nem volna, az atomok ugyanazon sebességgel rohanva hullanának az űrbe (II. 222.):

imbris uti guttae, caderent per inane profundum,
«Mint a záporcsepp, úgy hullana mind le az űrben.»

Még határozottabban szól a következő hely (II. 269.):

ut videas initum motus a corde creari.

«Íme tehát a mozgás kezdetit a szív okozza.»

Mintegy egybefoglalva mondja Lucretius (II. 284. s köv.):

quare in seminibus quoque idem fateare necessest,
esse aliam praeter plagas et pondera causam
motibus, unde haec est nobis innata potestas;
de nihilo quoniam fieri nil posse videmus.

«Szinte be kell azt vallanod a test magvainál is,
Hogy van más oka még, mint a súly és az ütődés,
Mozgásuknak, amért természetök íme tehetség;
Ám mivel ok nélkül mi sem eshetik, azt kiki látja.»

És miben nyilvánul e szabadság? — Az elhajlásban. — Sarkpontját fogta föl Lucretius mesterének a következő passzusban (II. 292., 293.):

id facit exiguum dinamen principiorum
nec regione loci certa nec tempora certo.

«Azt a testelemek piczi elhajlása okozza,
Nem bizonyos helyben, sem időszakban bizonyosban.»

Voltak, kik a szabadakarat tanának ez alakját Lucretiusnak tulajdonítván, előnyt találtak e tekintetben Epikuros felett. Lange (Gesch. des Materialismus I. 140.) egy bírálati megjegyzésben így szól: «Nehéz felfogni, hogy miként találhattak Lucretius e «szabadakarat-taná»-ban Epikuros fölött előnyt és miként magyarázhatták ezt az ő erőteljesebb erkölcsi jellemének javára.» Szerinte e tant Lucretius szintén mestertől vehette, de ebben csak a physikai elmélet következetlensége ül ki, mely éppen nem nyújt támaszt az erkölcsi felfogásnak. Ki behatol Lucretius illető passusaiba és összeveti azok értelmét Cicero «*De fato*» című művének illető passusával, más nézetre jut, arra t. i., hogy ha a clinamen lehetett is Epikuros tana, de Lucretiusnál úgy domborodik ki, hogy a világ morális haladásának kulcsává válik és a haladás elmélete le egész korunkig ebbe fogódzhatott.

Az atomok esését Demokritos különböző gyorsasággal történőnek fogja föl, a szerint, a mint azok könnyebbek vagy súlyosabbak. Epikuros a medium ellenállásában keresi forrását eme kosmos-alkotó elvnek. Aristoteles az űrt tagadja, benne a mozgást elképzelni nem bírja; Epikuros épp az űrben való mozgást tartja leggyorsabbnak. Lange az egyenlő sebességgel párhuzamosan eső atomok kitérését útból nem találja Epikuros töredékeiben megfejtve és állítja, hogy Lucretius merészen vágta ketté a csomót. Az elhajlás tanával metaphysikai elemet vitt bele a physikai tünetmények magyarázatába. Lange bírálatainak legérdekesebb része épp a Lucretius természettudományi felfogásának szembeállítására az újabb inductiv módszer sikerére támaszkodó felfogással. Míg Lucretius a magnetikus vonzás okát a vas-atomoknak a delejes emanatio következtében támadt ritkult légáram irányába törekvő mozgásában keresvén majdnem a physikai magyarázat volta képeni körében marad: a szabad esés nagy tünetményének magyarázatánál az egyes testek súlyában, ütődésében és

elhajlásában keresi a világalakulás fejtvényeinek alapokát. Íme az ellenmondás. Míg a magnetikus tünemény magyarázatánál a sympathia és antipathia metaphysikus elvét kizárta: a mechanikai tünemények magyarázatába beleviszi a szabadság eszméjét.

Úgyde nagy és merész lépést tett a mesterét híven követő tanítvány. Aristoteles teleologiai elve helyébe az esetleget és az esetleg révén a szabadságot vitte bele a világ tüneményeibe.

Cicero e fontos mozzanatot észreveszi, de annak teleologiai horderejét kicsinyli. Ugyanis «De fato» X. így szól: Epicurus declinatione atomi vitari fati necessitatem putat: Itaque tertius quidam motus exoritur extra pondus et plagam quum declinat atomus intervallo minimo, id appellat ἐλάχιστον, — «Epicurus az atom elhajlásával a végzet szükségképiségét kikerülhetni gondolta. E szerint egy harmadik mozgás támad a súly- és ütközési mozgáson kívül, midőn az atom piczi-piczi mértékben elhajol, ezt ἐλάχιστον-nak nevezi.» De később kicsinylően hozzáteszi («De fato» XX.): ¹ qui (sc. Epicurus) aliter obsistere fato fatetur se non potuisse, nisi ad has commentitias declinationis confugisset, — «a ki (Epic.) bevallja, hogy másképen nem tud a végzetnek ellentállani, hacsak ehhez a költött elhajláshoz nem menekszik».

Úgyde ha a végtelen időt hozzáveszszük, nem oly nevetéses. Cicero szerint félt Epikuros, ha e vélelemhez nem fordul, nihil nobis liberum esset, — «bennünk semmi szabadság nincs».

Mély megjegyzést tesz e kérdésre vonatkozólag Guyau, melyet aláírok: «A tér végtelen, az atomok száma végtelen, az idő végtelenségben tárul fel előttünk (t. i. az epicureisták

¹ Fábán Gábor is utána mondja Cicero ez érvét a 257. jegyzetben, 45. lapon.

előtt); e három végtelenség mellett mi lehetetlen?» Hogy pedig e három végtelenségről komolyan gondolkodtak, bizonyítja felfogásuk az atomokról, melyeknek fogalmát szabatosan adja Stob. Eclog. Phys. pag. 306. ed. Heeren: ἀγέννητα, αἰδία, ἀφθάρτα, οὔτε θρασυθῆναι θυνάμενα οὔτε διὰ πλάσμων ἐκ τῶν μερῶν λαβεῖν, οὔτ' ἀλλοιωθῆναι, — «Soh'ise születtek örökkévalók, romlatlanok, sem nem szétrombolhatók; sem útés útján egy részt belőlük elvenni, sem őket megváltoztatni nem lehet».

A világok többségét is hitték. Lucretiusnál olvassuk II. 1054. és köv.):

seminaque innumero numero summaque profunda
multimodis volitent aeterno percita motu,
hunc unum terrarum orbem caelumque creatum,
nil agere illa foris tot corpora materiai?

«S benne a testmagvak mérhetlen számú tömegben Szállongnak sokkép, örökös mozgásba hozatva:
Hát csak ez egy földgömb s ez az egy ég volna teremtve,
S annyi tömérdek elem mitsem mivelne körülök?»

Alább pedig ezeket mondja (II. 1075.):

esse alios aliis terrarum in partibus orbis,
et varias hominum gentis et saecta ferarum.

«Léteznek más tájakon is más földi világok,
Más embernek és meg más állatbeli fajták.»

Ugyanő elragadtatással látja, hogy a természet kutatása közben (III. 16., 17.):

diffugiunt animi terrores, moenia mundi
discedunt, totum video per inane geri res.

«Oszlanak a lélek félelmei és a világnak
Zárfala megnyílik; látom, mi miként foly az úrben.»

Cicero szintént állítja Epikuros híveiről (De fin. 1. VI. 21.): *innumerabiles mundi, qui et orientur et intereant quotidie*, — «a számtalan világok, melyek naponta származnak és elenyésznek».

Metrodorus így kiált föl: «Azt állítani, hogy csak egy világ van a végtelenben, annyi, mintha azt mondaná az ember, hogy egy nagy mező csak arra való, hogy egy kalászt hozzon létre». (Plut. de placitis philos. I. 5.)

Epikuros hívei a világok fejlődésének vehiculumául a szabadakaratot vették föl. Carneades, az új akadémia nevében hibáztatja Epikuros híveit, hogy ha elfogadták a spontaneitást, miért nem szorítottak csak az emberre. Igen, mert ekkor az emberi méltóságot a stoikusok módjára fogták volna föl. Carneadesnek igen fontos észrevétele olvasható e kérdésre vonatkozólag Cicerónak «De fato» XI.-ben.

Carneades azt mondja, hogy nem kellett volna az epikureistáknak a költött vélelemhez folyamodni a szabadság megmentése érdekében, hanem ha már nem ismerik el, hogy minden okvetetlenül előző okból származik, mondják ki, hogy magának az atomnak természetében van, hogy súlyánál fogva mozog. Carneades fejtegetését Cicero így végzi: *Similiter ad animorum motus voluntarios non est requirenda externa causa: motus enim voluntarius eam naturam ipse in se continet, ut sit in nostra potestate, nobisque pareat, nec id sine causa, eius enim rei causa ipsa natura est.* -- «Éppen így a lelkek önkéntes akaratának megmagyarázására nem kell külső okot keresni, mert a benső mozgás e tulajdonságát magamagában hordja, úgy hogy a mi hatalmunkba esik, nekünk engedelmessé válik, és ezt nem ok nélkül teszi; ennek oka maga a természet».

E finom megkülönböztetés csak eltakarja a kérdést; mert a natura már determinatio. Lucretius éppen az externa vis-től óv. De azért nem a véletlen szeszélye uralkodik. A

szabályosság, bizonyos származási típusok öröklődnek. Jellemző passusok (Lucretius I. 189.):

omnia quando
paulatim crescunt, ut par est semine certo
crescere, resque genus servant; . . .

«mert kicsinyenként
Nő fel minden tárgy, bizonyos magból, maga rendén,
S nőtte alatt megtartja nemét . . .»

Ugyancsak I. 203. és köv.:

si non materies quia rebus reddita certast
gignundis, e qua constat quid possit oriri?
«Hogyha a tárgyaknak nemződésökre kiszabva
Önn anyaguk nem volna, miből, bizonyos, mi eredhet?»

E certa materies kizárja a véletlent és kizárja a csodát, mely ellen Epikuros és hű tanítványa, Lucretius határozottan fellép. A természet «alte terminus haerens»-e¹ (mélyen kijelölt határa) teljesen fölöslegessé teszi az istenek beavatkozását a világ kormányzásába. És oly szilárdan foglal Epikuros a szabadság mellett állást, hogy nem egy bizonyos kezdetbeli időpontra teszi a clinamen-t, hanem e tehetséggel fölruhazza a természetet, föl kivált az embert. Lucretius erősen állítja (II. 259. és köv.):

declinamus item motus nec tempore certo
nec regione loci certa, sed ubi ipsa tulit mens?
«S mely által mozgást váltunk, nem rendes időben,
Sem bizonyos tájon, hanem a mint ötlük eszünkbe?»

Még a szabadon eső test is elhajlik, csak (II. 250. sor):

quis est, qui possit cernere sensus?
«ki vehetné azt ki szemével?»

¹ De rerum natura I. 77. sor.

Az istenek hatalma felforgatná a természet rendjét, a spontaneitás ellenben kiegészíti és meggátolja, hogy a természet pusztá mechanizmussá váljék, mely a jobbra képtelen. (Guyau, 92. l.) Így vetik el Epikuros hívei a logikai következményeken nyugvó divinatiót, melyet a stoikusok elfogadtak. A stoikusoknak három dogmája volt: hittek a providentiában, a fatalitásban és a divinatióban. (Cicero: De natura deorum, I. 10.)

Diogenes Laërt. a kérdés lényegét érinti e szavaiban: *διὰ τὴν μὲν ἀναγκὴν ἀνυπεύθυνον εἶναι, τὴν δὲ τόχην ἄστατον, τὸ δὲ παρ' ἡμᾶς ἀδέσποτον, ὃ καὶ τὸ μέγιστον καὶ τὸ ἐναντίον παρακολουθεῖν πέφυκε.* — «Minthogy a szükség nem felelős, a sors állhatatlan, a mi tőlünk függ, annak nincs ura, ennek a legnagyobb is és a vele ellenkező is engedni kénytelen».

Tehát a szabadság felkölti bennünk a felelősség érzetét. Ennek alapján növekszik az emberi méltóság érzete. Epikuros Menoikeushoz írja: «úgy fogsz élni az emberek közt, mint isten, mert miben hasonlít halandóhoz az oly ember, ki halhatatlan javakat élvez?»

Íme az ἔγκλισις mély jelentősége, messzi hordereje. Plutarkhos a dolog lényegét mondja meg, midőn így szól: *χρὴ ἄτομον παρεγκλίῃαι ὅπως τόχη παρασταλθῆ καὶ τὸ ἐφ' ἡμῖν μὴ ἀπόληται.* — «az atomnak el kell hajolnia, hogy a végzet mellőztessék és a mi benső szabadságunk el ne vesszen». (De sollert. animi 7.)

Tehát a véletlennek kell megszületnie, hogy szabadságunk el ne vesszen. Mély észrevétele Guyaunak, hogy a bölcs, ki a végzettel, a hívő lélek, ki az istennel szemben lefegyverezve áll, a véletlennel szemben azonban szembeszáll. Erre tanít és buzdít is Epikuros. A szerencse csak lökést ad a boldogulásra, de a bölcs nincs alávetve. Metrodorus büszkén kiált fel: «Véletlen, hozzáférhetetlen vagyok támadásoddal szemben, minden ajtót bezártam».

Epikurosnak tulajdonítják a mondást, hogy a bölcslet érje bármely sorsfordulat, még a Phalaris égő bikájában is szabad és független marad.

A bölcs ἀδίσποτος, isteni javakat élvez. Szabadság hatja át az összes létezést. Habozás nélkül aláírom — a nélkül, hogy egy laikus bölcselkedő elé vont korlátokat áthágnám — Guyau következő, mintegy összegező megjegyzését: «Vélelem, vélelem helyében, százszor jobb szeretjük az epikureista clinament, mint a köznapi szabadakaratot, melyet csak az ember számára tartottak fenn».

V.

Az Epikuros tanának legfontosabb tételét: a szabad-akarát kérdését bővebben fejtegettük, mert Lucretius világnézetének is sarkpontját képezi. Nemcsak a babona, nemcsak a religio, de azon legmélyebb sötétség ellen is, melyet az ember csak elképzelni bír, a halál félelme ellen is szabaddá akarja tenni Epikuros az akaratot.¹ És szabaddá akar tenni azon állítással, hogy: ὁ θάνατος οὐδέν πρὸς ἡμᾶς· τό γὰρ διαλυθὲν ἀναισθητεῖ· το δὲ ἀναισθητοῦν οὐδέν πρὸς ἡμᾶς, — «A halál ránk nézve semmi, mert a mi felbomlik, az érzéketlen lesz, a mi érzéketlen az ránk nézve semmi».

Muretus (M. Ant. Mureti Opera omnia ed. C. Henr. Frotscher. Lipsae, 1841. III. 256. l.) kimutatni véli, hogy Epikuros a dialektikában járatlan volt és éppen e helyet hozza föl bizonyítékul. Szerinte «abból, hogy az, a mi felbomlott, érzéketlen, nem következik, hogy maga a felbomlás nem érezhető».

Plutarkhos a Homerosról írott művében szintén állítja,

¹ Bain: The emotions and the will p. 62: the deepest midnight gloom. — A legmélyebb éjféλι sötétségnek nevezi a halál képzelmet.

hogy elhamarkodott és idétlen okoskodást követ Epikuros, mert elmulasztá a voltaképi lemmát, mely a következő: «a halál a lélek és test felbomlása».

Muretus nem ebben látja a főbotlást, hanem, hogy Epikuros nem tett különbséget a «felbomlott» és «felbomlás» fogalmai közt.

Fontos idézettel bizonyít, melyet Alexander Aphroditensisnek Aristoteles Topica-jához írott Commentárjaiból merit. Alex. Aphrodit. szóról szóra így ír:

«Éppen ilyen az Epikuros okoskodása a halálról. Ugyanis az előrebozsátott fő- és altételből, hogy t. i. a mi felbomlott, az nem érez, a mi érzéketlen, az nem tartozik reánk, nem következik, hogy a halál ránk nézve semmi, mint a hogy ő következett, hanem hogy az, a mi felbomlott, ránk nézve semmi; ánde a halál nem egy azzal, a mi felbomlott, mert a halál maga a felbomlás. A ki azt elfogadja is, hogy a mi felbomlott, az nem érez, nem fogadhatja el azt is, hogy a felbomlás úgy történik, hogy nem érezzük. Így kifogásolja Plutarkhos, hogy Epikuros nem tett különbséget az ἀλγοῦν és ἀλγεῖνόν közt, holott annak szenvedő, ennek cselekvő jelentése van.

E kérdésnek ethikai oldalát volt alkalmam megvilágítani. Itt e helyen csak Lucretius érveit sorolom föl, melyek III-ik könyvében olvashatók. Azon hóbeszédűség, azon emphatikus hang, melylyel e kérdést tárgyalja, bizonyítja, hogy Lucretius maga mily szép ábránd helyett fogadta el a kérlelhetetlen valóságot, melyet egyszersmind igazságnak vél. Creech, Wakefield, Lemaire Ágost 20—27 érvet számitanak, melyeknek lényege abban összpontosul, hogy a lélek a test alkatrésze és nem harmonia. Mielőtt a halhatatlanság hite elleni tusára indulna, határozottan így nyilatkozik (III. 94. és köv.):

Primum animum dico, mentem quam saepe vocamus,
in quo consilium vitae regimenque locatum est,

esse hominis partem nilo minus ac manus et pes
atque oculi partes animantis totius extant.

«Mondom először hát, hogy az elme, minek neve ész is,
Melyben az életnek székel kormányja, tanácsa,
Része az embernek szintűgy, valaminthogy a kéz s láb
És szemek is részeit teszik egy kész állati lénynek.»

Alább pedig (III. 130. és köv.):

quapropter quoniam est animi natura reperta
atque animae quasi pars hominis, redde harmoniai
nomen, ad organicos¹ alto delatum Heliconi;

«Hát mivel úgy leltük, hogy a lélek- s elmesajátság
Mintegy része az embernek: te a harmoniának
Vesd nevét el, melyet Helikon zengő ligetéből»

(sc. hoztak).

Animus és anima szoros összeköttetésben egységet alkot. A testi alkatelemek bomlása: a szétbomlást idézi elő a lelki tehetségekben is. A részleges halál: a teljes enyészetet idézi elő. E könyv 425. (Bernays) sorától kezdődnek az érvek.

1. *érv.* A lélek legparányibb elemekből áll, melyek mint oltári füst, melyet álmunkban látunk, oszlik el és tér vissza az őselemekbe. A test, mint finom folyadékot, tartá össze a lelket; ha összetörik az edény, többé össze nem tarthatja a levegő.

2. *érv.* A lélek a testtel együtt születik, együtt nő. A gyermekész izmosodik; az elaggult testtel tompul az elme (III. 455.):

ergo dissolui quoque convenit omnem animai
naturam, ceu fumus, in altis aëris auras;
quandoquidem gigni pariter pariterque videmus
crescere et, ut docui simul aevo fessa fatisci.

¹ *Organicus* alatt a zeneművészeket érti.

«És így a lélek egész lényének szinte a testtel
Szét kell oszlani, mint füstnek fent a levegőben,
Hogyha hasonlóan látjuk nemződni, hasonló
Nőni, s a mint mondtam, el is úgy korhadni idővel.»

3. érv. A mint a testnek van betegsége, a lélek is lehet beteg. A lélek megtévelyodik (III. 470., 471.):

quare animum quoque dissolui fateare necessest,
quandoquidem penetrant in eum contagia morbi:

«Bé kell hát vallnod, hogy a lélek szinte feloszlik,
Hogyha belé is béhat mételye a nyavalyának.»

4. érv. A bor ereje legyőzi a szellemet. A mi megzavarodhatik, elbódulhat; ha mélyebb ok hatol be belsejébe, elveszhet (III. 475 - 484.).

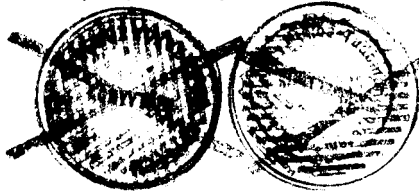
5. érv. Egy-egy nagy betegség, ha váratlanul lep meg, elvesztjük eszméletünket. Ha a baj elmúl, lassankint, mintegy tapogatózva, támolyogva tér a lélek önmagához (III. 504. és köv.):

haec igitur tantis ubi morbis corpore in ipso
iacentur miserisque modis distracta laborent,
cur eadem credis sine corpore in aëre aperto
cum validis ventis aetatem degere posse?

«Hogyha a testben már ezek ilyen nagy nyavalyákkal
Küzdenek s elváltan szánandó módra vesződnek:
Mint hiheted, hogy test nélkül, a szabad levegőben
Bírják életüket folytatni kemény viharok közt?»

6. érv. Vannak szerek, melyek gyógyítják, melyek a megzavart lelki alkatrészekbe rendet visznek be (III. 515. és köv.):

at neque transferri sibi partem nec tribui vult
immortale quod est quicquam neque defluere hilum:

nam quodcumque suis mutatum finibus exit,
continuo hoc mors est illius quod fuit ante.

«Úgyde nem engedi meg részeit átrakni, se toldni
A halhatlan lény s el sem hágy venni magából.
Mert mi határaiból átváltozva kilépett,
Annak ez a múlt létire nézve halála legottan.»

7. *érv.* Az ember rendre hal meg. Lehet látni (528. sor):

«tractim vestigia leti.»

Ha még egy központba gyűlne a haldoklónál a lélek,
bírna valószínűséggel, hogy egységét megőrzi, de rendre vész
el (III. 545.):

. . . et vitae minus et minus undique restat

«S az élet benne kifogy kicsinyenként.»

8. *érv.* Az érzékek bizonyos összefüggésben a testtel
végzik funkciójukat; a testtől elszakítva a szem nem lát, a
fül nem hall; így képezi a lélek a test részét: nélküle nem
létezik (III. 555.):

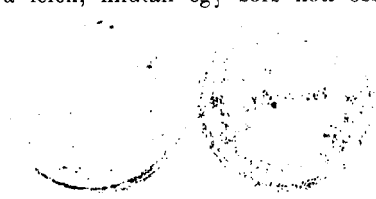
. . . quandoquidem conexu corpus adhaeret.

«Miután szorosan hozzáragad a test.»

Az ereket, izmokat áthatja; azok által él és működik.
Ha a test felbomlik (III. 574—578.):

. . . . . resolutio corporis omni
tegmine et eictis extra vitalibus auris
dissolui sensus animi fateare necessessest
atque animam, quoniam coniunctast causa duobus.

«Ebből is átláthat, hogy róla a testi burok ha
Mind lefoszolt s szét lőn szóródva az életadó lég,
Szükségkép kell hogy feloszoljon a szellemi érzék
S a lélek, miután egy sors köti össze a kettőt.»

9. *érv.* A test rothadásnak indul, mihelyt a lélek elhagyja. Képzeltető-e ezen nagy bomlás a nélkül, hogy a vele összeforrt lélek is előbb szét ne bomlott volna, mielőtt a testet elhagyja?

10. *érv.* Némely nagy felindulás következtében ájulás áll be, halálos dermedtség fogja el a testet. Miért kétkedel hát, hogy a test hüvelyét elhagyván a lélek, egy perczig sem tud önállóan fenmaradni?

11. *érv.* Egy haldokló sem érzi, a mint lelke a testből ellebben (III. 610. és köv.):

. . . . . quod si immortalis nostra foret mens,
non tam se moriens dissolvi conquereretur,
sed magis ire foras vestemque relinquere, ut anguis.

« . . . . . s azután halhatlan az elme ha volna,
Hát a felozlásért a haló úgy nem zúgolódnék,
Sőt hogy már menekül s mint kígyó, elveti bőrét, »
azon csak örülne.

12. *érv.* Ha a lélek halál martaléka nem lenne és a testen kívül is érezne: akkor a szem, orr, kéz, fül külön is éreznének, mi nem történik meg.

13. *érv.* Igen érdekes bizonyíték. Ha valami erőszak a testet két részre szakítná, pl. kaszás szekér metélné ketté, sodorná el egyes tagjait: a megmaradt rész még harczvágygal tovább harczolna, mintha kígyót metszünk el, az egyes részek vonaglva bár, de élnek (III. 662. és köv.):

omnibus esse igitur totas dicemus in illis
particulis animas? at ea ratione sequetur
unam animantem animas habuisse in corpore multas.

« Azt állítsuk-e, már, hogy a részecskébe' megannyi
Kész lélek rejlik? hiszen ebből folyini fog aztán,
Hogy több lelket birt légyen testében egy állat. »

14. érv. Születésünk előtti időre miért nem emlékszük a lélek, ha élt korábban is? Érv a metempsychosis ellen. Ellentétben áll Empedokles költeményének prologjával.

15. érv. Ha bevándorolna a lélek, mint kalitkában élne külön, és nem mondhatnók, hogy a testtel egyetemben nő fel. Az a belső szoros összeforrottság így képzelhető sem volna.

16. érv. Ha pedig azt vélné valaki, hogy a kívülről beszívárgott lélek a test részein elárad, akkor mint a táp nedve oszlik szét; ha szétoszlik, nem halhatatlan.

E két érvet egybefoglalva mondja (III. 709—10.):

quapropter neque natali privata videtur
esse die natura animae nec funeris experts.

«Látni tehát, hogy sem születésnapjától a lélek
Lényege nincs megfosztva, se hogy nem ment a haláltól.»

17. érv. Vagy hagyott hátra a tovaszálló lélek a testben magvakat; ha hagyott, akkor elveszíté egységét: megszlott, tehát enyészetnek indult; ha pedig egészen elszállt: miért támad a rothadó testben új élet: a férgek új serege? A lélek új testtel miért társulna, hogy az enyészet bajait érezze? De ha maguk csinálnának maguknak testet: hogy miképen egyesülnek ezzel: érthetetlen marad.

18. érv. Az egyes fajok sajátja miért marad az illető fajokhoz kötve: erőszakos az oroszlán, ravasz a róka, félénk, gyors a szarvas; mi elképzelhetetlen, ha nem együtt születik a lélek a testtel. Ha halhatatlan, akkor összezavarodhatnék a fajok megszabott rendje. Az az ellenvetés nem mentség, hogy a testtel való egyesülés után változik a lélek; mert ha változik, nem halhatatlan. Aztán miért nincs a gyermekben bölcs lélek? Az agg testéből miért vágyakozik ki? A bölcsből miért lesz buta? Miért éri el a szellemi erő is élte virágát a testével együtt?

19. *érv.* A szerelem kéje mikép képzelhető? A testetlen léleknek hogy képzelhető nemző ereje?

20. *érv.* Mint az aetherben nincs élőfa, tengervízben felhő, porondban hal: test nélkül nincs lélek. Hiszen, ha lehetne külön képzelni a lelket a testtől, akkor bármely testrészünkön is megfogannék és újból születnék. Már pedig bizonyos kijelölhető helyen lakozik az elme: kívül a testen nem képzelhető (III. 782. és köv.):

Denique in aethere non arbor, non aequore salso
nubes esse queunt, nec pisces vivere in arvis,
nec cruor in lignis neque saxis sucus inesse.
certum ac dispositum et ubi quicquid crescat et insit.
sic animi natura nequit sine corpore oriri
sola neque a nervis et sanguine longiter esse.

«Szóval, a mint nincs aetherben élőfa, se tenger
Sós vizében felhő, se hal a parlagba' nem élhet,
Sem fahasábban vér s köben nem csergedezik nedv,
Ámde ki van jól szabva, mi hol nőjön s vegyen állást:
Úgy a szellemnek test nélkül eredni magától
És az inaktól s vértől messzebb lenni lehetlen.»

21. *érv.* Mint sarkalatos elvet mondja ki (III. 798. és k.):

quippe etenim mortale aeterno iungere et una
consentire putare et fungi mutua posse
desiperest: . . .

«Mert mi halandó, kötni örökhez s hinni, hogy egygyütt
Érzeniek s közösen szenvedniek is lehető lesz,
Ostobaság; . . .»

22. *érv.* Minthogy két örökkévalóság van: a parányok romlatlan, szétbonthatatlan tömörsége és az úr, mely érintetlen és semmi csapást nem szenved; és e két elemen

kívül nincs hely, hová szállna egy harmadik essentia? (III. 814. és köv.):

sicuti summarum summast aeterna neque extra
quis locus est quo diffugiant neque corpora sunt quae
possint incidere et valida dissolvere plaga.

«Mint végnélküli a Mindenség s nincs kívülötte
Semmi hely, a hova fussanak; úgy test sem, mi reájok
Eshessék s őket szétzúzza erős rohamával.»

A lélek külön létezése nem fogadható el. Ezután ismételen felhozza, hogy a lélek nem ment a betegségektől, melyek az enyészetre működnek közre. A végeredményt így foglalja egybe (III. 828., 829.):

Nil igitur mors est ad nos neque pertinet hilum,
quandoquidem natura animi mortalis habetur.

«Semmi tehát a halál s cseppet sem tartozik az ránk,
Már miután tudjuk, hogy a szellem lénye halandó.»

A mint a mult csaták, küzdelmek, szenvedések nem érintenek, úgy közönyös lehet ránk nézve, mi előttünk volt, mik ezelőtt voltunk (III. 864. és köv.):

scire licet nobis nil esse in morte timendum,
nec miserum fieri qui non est posse, neque hilum
differe ante ullo fuerit iam tempore natus,
mortalem vitam mors cum immortalis ademit.

«Látni való, mitsem kell félnünk hát a haláltól;
Hogy nyomorú az nem leszen, a ki nem is lehet azzá;
És mindegy, ha nem is születénk vala, hogyha halandó
Éltünköt megfoszt vala már halhatlan enyészet.»

És csak azáltal válik irtózatossá a halál gondolata, mert magunk nem tudjuk érzéketleneknek elképzelni magunkat. Az öntudat:

. . . : neque enim se dividit illim
nec removel satis, a proiecto corpore, et illum
se fingit sensuque suo contaminat astans :

«éppen nem akar feloszolni

S a kivetett testtől nem egészen vesz bucsut és azt
Képzeli énjének s érzését adja reája.» (III. 879—881.)

Az alvilág az élet képére van teremtvé.

De hát mi által reméli az életet tűrhetővé tenni? Saját-
ságos tant állít fel Epikuros. Állítja, hogy az emlékezet aka-
ratunktól függ és rossz napjainkban a mult örömeit felújít-
hatjuk. Volt alkalmunk Plutarkhos erőteljes érvelését e fel-
fogással szemben kimutatni, de van egy felette finom részlet,
melyre külön felhívom azok figyelmét, kik e fejtegetést idáig
némi érdekléssel követték. Van Lucretiusnál egy passus, mely-
nek mély psychikus háttere van, melyet csak a mester meg-
felelő gondolatai alapján érthetünk meg helyesen. E passus-
ban: A természet prosopopoeikus alakja így dorgálja a
telhetetlen embert (III. 931. és köv.):

quid tibi tanto operest, mortalis, quod nimis aegris
luctibus indulges? quid mortem congemis ac fles?
nam gratisne fuit tibi vita ante acta priorque,
et non omnia pertusum congesta quasi in vas
commoda perfluxere atque ingrata interiére:
cur non ut plenus vitae conviva recedis,
aequo animoque capis securam, stulte, quietem?

«Hát te halandó, mért vagy odáig, hogy magad oly mély
Búnak adod, vajjon mit sírsz-forrsz úgy a halálért?
Hisz ha lefolyt élted mindeddig kellemetes volt,
S nem folyt el minden java, mint hasadékos edénybe
Töltött nedv, hálátalanul kienyészve belőled:
Mért megalégült vendégképp nem mégysz tova tőle.
S nem térsz, balgatag a biztos nyugalomra szivessen?»

E képpel a költő az emberi szív örök szomjúságát festi, holott Epikuros azt tanítá, hogy nem az idő terjedelme, de annak belterjes mélysége teszi a gyönyört valódivá. Epikurosnek tulajdonítják a következő gondolatot: *ὁ ἄπειρος χρόνος ἔστιν ἔχει τὴν ἰδονήν καὶ ὁ πεπερασμένος ἐάν τις αὐτῆς τὰ πέρατα καταμετρήσῃ τῷ λογισμῷ* (Diog. Laërtius, X. 45.): «A végtelen idő és az átélt idő gyönyöre egyenértékűvé válik. ha valaki az idő határait gondolkodó eszével megméri, betölti.» Hova céloz e gondolat? A gyönyör nem az időtől függ. Az időt az okosság mérlegeli; így aztán az okos léleknek ugyanazon percz véghetetlen gyönyörnek lehet összefoglalója. Goethének van hasonló gondolata. Ő a perczet az örökkévalóság képviselőjének tartá. Tehát a futó percz, megállítva, az emlékezet végtelen tartalmával megtöltve: mélységes tartalmú lehet. Az újabb bölcsezszek közt Feuerbach egészíté ki és formulázta e gondolatot. Szerinte: «minden percz teljes és egész létezés, végtelen fontossággal bír, önmagában elegendő és saját valóságának határtalan affirmatiója.» Lucretius idézett hasonlatára emlékeztető képpel él Feuerbach: «Mind den perczben a halhatatlanság kelyhét üríted, mely mint az Oberon bűvös serlege szüntelen megtelik önmagával.» Még világosabbá teszi Feuerbach gondolatát az általa használt kép. Hallgatunk, élvezünk egy zenedarabot. A zenedarab a maga egységében okozza az isteni gyönyört; ki oly műveletlen, oly ἄμωσος, hogy antik kifejezést használjunk, ki azt kérdené meg: hány perczig tartott a zenedarab? Tehát a tartósságnak nem volt befolyása az élvezet értékére. Diog. Laërt. X. 126. mondja: valamint a bölcs nem a leggazdagabb, hanem a legizletesebb táplálékot választja: *οὔτω καὶ χρόνον οὐ τὸ μύκιστον, ἀλλὰ ἤδιστον καρπίζεται* (úgy az időben is nem a leghosszabbat, hanem a legédesebbet használja fel).

De hol a vigasz, a gyógyszer, midőn ama melancholikus dal igazságát érezzük:

«Minden elmúl, a mi fényes
 Előbb minél fényesebb,
 Akkor múl el minden édes,
 A mikor legédesebb.» (Moore.)

Habár nem pisithanatos, mint Hegesias, Epikuros nem fél a haláltól, sem nem óhajtja. Mint Seneca¹ mondja: *Malum est in necessitate vivere, sed in necessitate vivere necessitas nulla est*: «Rossz dolog kényszerűségből élni, de senki se kényszerít, hogy kényszerűségből éljünk.»

Epikuros hősiezen is viselte magát legutolsó idejében. Marcus Aurelius követendő példányul állítá föl «Gondolatai»-ban. La Rochefoucauld mondá: «*Le soleil ni la mort ne se peuvent regarder en face*» (sem a napnak, sem a halálnak nem lehet szemébe nézni). Epikuros és bölcsészete épp úgy erre szoktatott, valamint a stoikus secta. Úgy hogy mind a két secta Schoppenhauer gyönyörű gondolatát juttatja eszünkbe, mely így hangzik: «A halál a bölcsészet teeremtő-ihlet adója, Musagetese. Nélküle aligha bölcselkedett volna az ember.»

¹ Epist. 12., 10.

Hegedűs István.

AZ ANARCHISMUS ÉS EREDETE.

A múlt év végével a francia parlamentben lejátszódott merénylet, a pusztítás és öldöklésnek e műve egyfelől, a merénylet kivégeztetésében nyilvánuló büntető aktusa a fennálló rendnek az ellene törővel szemben másfelől, nem is valami kimagasló meglepetések már, csak egyes tünetei annak a folytonos harcznak, melyben a fennálló rend áll egy hatalmas méretekben kifejlődött s még folyton roham-léptekkel terjedő eszmével: az anarchia tanaival. Mióta első apostolai alapjait vetették, a tan hívóinak száma nem is sejthetőleg megsokasodott. Mert ma még ritkák azok a hívők, kik a cselekvés terére lépven, notoriusokká válnak; egy nyíltan föllépő mögött azonban ezrei vannak a társaknak, a kik osztják a «bajtárs» eszméit egész teljességükben, azokat a tanokat, melyeknek megvalósítása a megsemmisítő harc a fennálló gonosz rend ellen. Meg lesz-e védve a társadalmi rend egy-két merénylet megsemmisítésével? Az anarchikus eszmének terjedése minden repressiv rendszabályok ellenére tagadólag oldja meg e kérdést, a jövő nagy kérdéseinek egyik legsúlyosabbikát.

Tévedés volna az anarchikus erőszakosságok, rombolások munkájában csupán az elkövetett bűnt tekinteni s figyelmen kívül hagyni a gondolkodásnak azt az eltévelyedtségét, mételyezett voltát, mely a bűnt a bűntevő szemeiben teljesen igazolja, sőt szükségszerűvé teszi, mint az